

ВХОДЖЕННЯ ЧИ ПОВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПИ? (УКРАЇНА У ПОШУКАХ СВОЄЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ)

Стаття присвячена проблемі переосмислення історичного минулого представниками сучасної гуманітарної науки у контексті пошуку європейської ідентичності України з метою розробки концептуальних засад реалізації курсу на інтеграцію до соціально-економічного, політичного і культурного простору Європейського Союзу.

Ключові слова: європейська ідентичність, курс на євроінтеграцію, європейський вимір, феномен українського суспільства, пан'європейське покликання України.

Статья посвящена проблеме поисков представителями современной гуманитарной науки исторических корней европейской идентичности Украины с целью разработки концептуальных подходов реализации курса на интеграцию в социально-экономический, политический и культурный социум Европейского Союза.

Ключевые слова: европейская идентичность, курс на евроинтеграцию, европейское измерение, феномен украинского общества, панъевропейское призвание Украины.

The article is devoted the problem of searches the representatives of modern humanitarian science of historical roots of the European identity of Ukraine with the purpose of development of conceptual approaches of realization of course on integration in socially economic, political and cultural sotsium of European Union.

Key words: European identity, course on eurointegration, European measuring, phenomenon of Ukrainian society, panevropeyskoe calling of Ukraine.

Дослідники все частіше відзначають парадокс європейської інтеграції України: країна – центр Європи, яка має доводити свою європейську ідентичність. Мета пропонованої статті – переоцінка історичного минулого представниками сучасної гуманітарної науки у контексті пошуку європейської ідентичності України. Отож, що є більш адекватним у випадку з Україною – входження чи повернення до Європи?

Для України, яка у 1991 році проголосила свою незалежність і визначила свій курс на творення демократичної держави та інтеграцію до європейського економічного, політичного та культурного простору, тема відповідності її соціокультурного розвитку європейській традиції є доволі актуальною. Адже вона дозволяє не тільки в'янити відповідність обраного європейського геополітичного вибору національним інтересам, а й розробити конкретні заходи щодо його реалізації. Науковці долучилися до розробки теоретичних аспектів теми: концепції геополітичного й історичного підґрунтя європейської інтеграції України та подальших перспектив соціально-політичного розвитку українського суспільства з

урахуванням його політичної культури та менталітету [1]. Водночас, окрім відчуття географічної та історичної належності до європейської спільноти, ще більше значення має процес перетворення в її складову. Що означає не лише реалізацію бажання долучитися до європейського економічного ринку і культурного простору, мати доступ до економічної і політичної стабільності, зручного побуту, правової захищеності, а реально утримувати планку європейських життєвих стандартів у власній країні [2].

І серед широкої громадськості помітним є зростання цікавості до власної європейської ідентичності та реалістичності проголошеного курсу держави на інтеграцію до Європейського Союзу. Нині немає більш популярної для обговорень і дискусій теми, ніж проблема «інтеграції в Європу». У значній частини громадян з огляду на те, що стара комуністична влада відійшла у минуле і проголошена нова демократична держава Україна, побутує переконання, що ми «майже в Європі» і справа тільки технічна – підписання угод з ЄС. Останнім часом у масовій свідомості наявне нерозуміння з приводу зволікання

з боку ЄС, який відкладає термін офіційного вступу України до його лав. Водночас лунають і доволі критичні оцінки щодо відповідності реалій українського життя стандартам, цінностям та нормам європейської цивілізації, що супроводжуються песимістичними прогнозами: «Європа нас не чекає!» Як бачимо, в українському суспільстві представлені «єврооптимісти» і «євроскептики» [3].

Так, відомий вітчизняний письменник Ю. Андрухович, який обізнаний з життєвими реаліями країн ЄС, що на фоні української дійсності виглядають як подорож у майбутнє, прагне включити Україну якщо не до Європейського Союзу, то бодай до Духовної Спільної Європи. Наперекір рішенням політиків, а натомість у згоді з природним географічним розташуванням, він креслить власну карту європейського континенту. На його переконання, «Європа – це наймолодший із континентів, який і досі не знає своїх меж. Європу все важче окреслити у просторі, коли навіть з її західними межами не все зрозуміло, а що вже зі східними?» Його дивує, коли на запитання «Де закінчується Європа?» чомусь автоматично не постає запитання: «Де починається Азія?» А причина цих недомовок – банальна: є частина Європи, яка кваліфікується як не у повній мірі Європа і водночас не у повній мірі Азія. І автор пропонує вирішити цей європейський парадокс авантюрним способом: «Європа всюди там, де місцеві мешканці вважають, що вони в Європі. Тобто Європа – це суб'єктивно» [4].

Наукова періодика також засвідчує актуальність теми переоцінки історичного минулого у контексті пошуку Україною власної європейської ідентичності [5]. Цій темі була присвячена міжнародна конференція пам'яті Є. Гедройця «Європа – минуле і майбутнє. Візії та ревізії», яка відбулася у 2006 році у м. Києві у рамках проголошеного ЮНЕСКО Міжнародного року Є. Гедройця, у центрі уваги якої була проблема європейської перспективи України як одного із чинників порозуміння, налагодження міжнародного діалогу та формування нового кшталту європейської єдності. Серед виступаючих був відомий американський історик, колишній директор Українського науково-дослідного інституту Гарвардського університету Р. Шпорлюк. Автор серії статей і монографій з проблеми української ідентичності у Російській імперії та європейських перспектив для України запам'ятався своєю пропозицією до студентської молоді – скласти свій прогноз: «Європа, Україна і світ у XXI ст.». Він переконаний, що для України є актуальним не входження до Європи, а повернення до Європи. Зазначимо, що на конференції був оголошений конкурс магістерських робіт ім. Є. Гедройця, присвячений темі польсько-українських відносин (історія і сучасність) та значення досвіду Польщі у процесі інтеграції України до Європейського Союзу [6].

Зі вступом частини колишніх соціалістичних країн Центральної Європи до ЄС, що призвело до

зміни європейського геополітичного простору, активізувалися дискусії щодо сутності європейської цивілізації, часу і особливостей формування, центрів та периферії.

Зазначимо, що ще в XIX – на початку XX ст. англійські, французькі, німецькі історики обґрунтували як власну концепцію національної історії, так і концепцію історії Західної Європи. Вони виходять із того, що класична європейська цивілізація постала з хаосу після падіння Римської імперії, коли на її колишніх теренах почали утворюватися перші стабільні християнські монархії. Ця цивілізація допускала великі відмінності як між регіонами, так і між станами феодального суспільства, однак їй не бракувало єдального елементу, яким були релігія, папство та церковні інститути, а також латина як мова освіти й офіційних документів [7]. Європейська цивілізація не раз прославлятиме й культивуватиме моральні цінності сільського життя, але своєю динамікою вона завдячує містам, а з XIII-XIV ст. – університетам. Це такі культурні центри, як італійські міста: Флоренція, Падуя, Болонья, Рим, Мілан, Париж, Оксфорд, Кембридж, Лондон, декілька німецьких, фландрійських, іспанських міст, а в центральній Європі – Прага. Решта – провінція [8].

Особливо актуальною дискусія про центр і периферію західної цивілізації є для польської історіографії, представники якої упродовж багатьох століть розробляють тему особливої місії Речі Посполитої в європейській історії. Ще в часи романтичного і неоромантичного напрямків у польській історіографії виник міф про особливу державну співдружність польського, литовського, білоруського й українського народів доби польсько-литовських уній з часів Ягайла-Владислава та Сигізмунда Другого Августа, перетворену на федерацію двох народів Речі Посполитої у часи Люблінської унії. Тема переосмислення литовсько-польської доби історії України у контексті її європейської ідентичності вже розглядалася автором [9], а тому зазначимо, що нині ця історична реабілітація Речі Посполитої як праобразу європейського союзу народів Центрально-Східної Європи представлена у роботі польського дослідника А. Камінського «Історія Речі Посполитої багатьох народів. 1505-1795» (2000).

Поділяємо позиції авторів, які визнають актуальність переосмислення Європи як цілого і вдаються до перегляду ментальної карти Європи. Мається на увазі не карта географічна чи політична, де Європа представлена як геополітичний конструкт, а карта європейської цивілізації. Прикладом такого аналізу може слугувати стаття польського дослідника Є. Єдлицького «Національні периферії європейської цивілізації» та монографія американського історика Л. Вульфа «Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва» (2009). Так, Є. Єдлицький розглядає культурні взаємини Польщі із Заходом упродовж середньовіччя і Нового часу і констатує,

що вона трактувалася пограниччям континенту і культурною периферією щодо творчих центрів західно-європейської цивілізації, країною-реципієнтом. Хоча у самій Речі Посполитій утворився регіональний культурний синтез, збагачуваний місцевим звичаєвим колоритом, однак вона не належала до культурного авангарду Європи. Захист від шведських та татарських набігів, війни з Туреччиною, Москвою та козацтвом, а понад усе заклопотаність власними політичними кризами – ось ті обставини, які відволікали увагу польського суспільства від інтелектуального перевороту у західноєвропейському світі і спричинили її культурну периферійність [10].

До реконструкції ментальної карти Європи долучився і Л. Вульф. У центрі його уваги – стереотип сприйняття європейської цивілізації, за яким вона пов'язується виключно із західною частиною континенту, в той час як східна виступає символом її відсталості периферії. Проведений ним історичний екскурс засвідчує, що від часів давніх римлян і до XVIII ст. Європа поділялася на варварську Північ і цивілізований Південь, а лінія поділу проходила по Альпах. І тільки в часи Просвітництва його інтелектуальні центри у Західній Європі виплекали і привласнили неологізм «цивілізація», а її антиподом стала Східна Європа, яку кваліфікували як «регіон варварів». Власне Західна Європа винайшла Європу Східну як свого «Іншого», і цей геополітичний поділ європейського континенту кваліфікується Л. Вульфом як акт культурної творчості, ідеологічної корисливості і самореклами. З цього часу, наголошує автор, в європейському сприйнятті Україна виступала уособленням «загублених земель Європи», далекого східного порубіжжя Європи, де живуть дивовижні козаки [11].

На думку вітчизняного історика Я. Грицака, монографія Л. Вульфа «Винайдення Східної Європи» стала важливим інтелектуальним внеском у переборення стереотипів щодо Східної Європи на Заході. Реконструкцію образу українця в західноєвропейському світі упродовж середньовіччя і Нового часу здійснено Д.С. Наливайком у роботі «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.» (1998). Автор зазначає, що в ренесансних західно-європейських історико-літературних пам'ятках українські землі виступають під назвою Русі, яку вирізняли у складі Литовсько-Польської держави і не ототожнювали з Московською Руссю. Назва «Україна» із середини XVII ст. вживалася у локальному значенні як «козацька земля», а деякі обізнані автори включали її до складової частини Русі як етноісторичне утворення. Важливі зміни в розвитку західноєвропейської україніки відзначені ним наприкінці XVI – початку XVII ст., коли на історичній арені постало козацтво, яке в європейській свідомості сприймалося таким собі захисником християнської цивілізації від мусульманського світу. З козацтвом пов'язувалася національно-визвольна боротьба і створення національної

держави та її захист від централізаторської політики Російської імперії упродовж XVIII ст. Позбувшись власної держави Гетьманщини, українські землі були втрачені для масової свідомості європейців як етноісторична реальність.

Про це забули, ідентифікувавши «Русь» і «Росію» з часів Київської Русі під впливом російської офіційної історіографії. Таким чином, втративши власну козацьку державу, Україна була загублена у масовій свідомості європейців як етноісторична реальність. Її образ як нецивілізованої землі посідав одне із центральних місць у творенні західноєвропейського міфу про Східну Європу [12].

Проблема цивілізаційної інтеграції України в європейський соціокультурний розвиток тісно пов'язана з дискусією про культурну і політичну географію Європи, коли країни колишнього соціалістичного табору заявили про своє прагнення стати членами ЄС на підставі приналежності історично і релігійно до католицького Заходу. Цьому мала сприяти нова концепція країн Центральної Європи, що історично, політично і ментально є частиною Західної Європи. Це концептуальне розділення Європи на Схід, Захід, Центр ставить у дуже незручне становище Україну, оскільки її країни ЄС традиційно зараховують до Сходу. Образ Східної Європи як європейської периферії має складний історичний дискурс, що пережив крах комунізму і як факт публічної культури укорінився не тільки на Заході, а й у свідомості мешканців цього східноєвропейського регіону. За спостереженням Ф. Тера, і донині в головах громадян і політиків держав ЄС на схід від Польщі розпочинається Східна Європа, яка здавна належить Росії і нині має залишатися у сфері її політичного впливу. Спрацьовують не тільки давні геополітичні стереотипи, а й сучасна геополітика – держави ЄС не зацікавлені у суперечках з Росією з огляду на енергетичну залежність Європи від російських поставок газу. Тому Україні, наголошує автор, дуже важливо вивратися з цього традиційного поділу Європи і знайти власну позицію на «ментальній карті Європи». Серед можливих варіантів вирішення проблеми європейської ідентичності українців найбільш перспективною він вважає концепцію Центрально-Східної Європи, яка актуалізує литовсько-польську соціокультурну спадщину в історії України і тим дозволяє обґрунтувати належність України до нового регіону, який вже отримав «перепустку на повернення до європейського спільного дому» [13]. Ця концепція історичної та ідеологічної реабілітації європейської ідентичності народів Центрально-Східної Європи, що знайшла фахову реконструкцію у рамках міжнародного проекту, до якої долучилися вітчизняні історики (Н.М. Яковенко, Я. Грицак), розглядалася автором даної статті [14]. Так, ретельно аргументоване ними історичне підґрунтя приналежності Галичини і Правобережної України разом із Києвом до регіону Центрально-

Східної Європи на основі тривалої належності до Польщі дає підстави долучення України до цього регіону. Однак поза його межами залишилася Лівобережна, Слобідська і Південна Україна. Тому вважаємо, що згадана концепція не може вважатися універсальною у справі інтеграції української історії до європейської, оскільки значна частина мешканців не має цієї «історичної перепустки» до європейського спільного дому і не може похвалитися: «А ми були в Європі!»

Більш перспективною для визначення місця України на ментальній карті Європи є концепція Східної Європи, оскільки, як вірно помітив Л. Вульф, цей давній геополітичний конструкт нецивілізованої частини Європи виявився живучим у суспільній свідомості XXI ст. У той час згаданий концепт Центрально-Східної Європи прокує закріплення і поглиблення поділу України на європейський Захід та російсько-орієнтовані Схід та Південь, що є вкрай небезпечним для державної цілісності в умовах незавершеності творення модерної української нації і руйнування соціальної ідентичності, витвореної радянською системою.

Зазначимо, що у вітчизняній гуманістиці активізувалися дослідження національного характеру та політичної культури українців, які мають не тільки теоретичне, а й практичне значення з огляду на потребу подолання відзначеної кризи соціальної та національної ідентичності громадян України [15]. Сучасні дослідники у пошуках європейського коду менталітету українців звертаються до наукової спадщини відомого психолога О. Кульчицького, доповнюючи її комплексним аналізом геополітичних і соціокультурних чинників його формування. Вони визнають, що за своїм психологічним складом українці є народом землеробським, європейського типу з характерним для нього гармонійним розвитком усіх основних духовних функцій людини: розуму, почуттів і волі, динамічністю життя і культу індивідуалізму [16]. О. Рудакевич констатує, що ментальність українців має визначальний вплив на такі основні риси їхньої політичної культури, як волелюбність, демократизм, миролюбність, толерантність. Домінування у вихованні родинного начала з його материнськими рисами укупі з селянським характером української нації є визначальним для тяжіння останньої до малих спільнот, утворених на засадах родинних чи сусідських стосунків при збереженні рівності та індивідуальної волі, коли «кожен собі пан». Останнє обумовлює волелюбність, демократизм зі схильністю до анархізму у політичній традиції. Ключ до розуміння особливостей українського індивідуалізму дослідники вбачають у геополітичній, культурній та психологічній «межовості» України, що розташована у буферній зоні між землеробським Заходом і кочівницьким Сходом. Тому український ментальний тип не є класичним, а постає симбіозом цінностей Західної і Східної цивілізацій – такою собі «культурою європейського перехрестя».

Географічна межовість між Європою і Азією, помножена на історичні обставини українського життя (постійна загроза нападів кочівників зі Степу), обумовили особливий стан психіки нації – готовність виживання в екстремальних умовах. В українській психіці представлені два стереотипи поведінки: козацький (екстравертний) з нехтуванням матеріальних цінностей в ім'я збереження вищих – честі та волі; другий – селянський (інтроверсійний) з характерним заглибленням у внутрішні переживання та звууженням контактів із зовнішнім світом, що дотримується принципу: «Моя хата скраю» [17].

Проте домінуючим типом національної вдачі українця з його традиціями волелюбності, демократизмом, почуттям господаря своєї землі став саме козацький тип. На користь цього свідчить та обставина, що український народ в очах його сусідів уже з XVI ст. кваліфікувався як козацька нація. Однак цей козацький тип мав і негативні риси політичної культури, які значною мірою були обумовлені впливом східного компоненту психічного складу: перевагою почуттів над розумом і волею, що проявляється у вигляді крайнього індивідуалізму, не опанованого волею і не контрольованого розумом, що мав згубні наслідки для державного життя [18].

Розуміння українського менталітету як симбіозу світовідчуття як Заходу, так і Сходу поділяють більшість українських дослідників. Як відомо, українці віками перебували у нестійкому становищі, постійно маневруючи між різними державно-політичними полюсами на лінії їх протистояння, включаючись до тієї чи іншої державної структури (Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Росії). Взвзявши за критерій визначення класичного суспільства – збереження етносом самоідентичності завдяки динамічності відносин із зовнішнім світом, В. Кизима констатував маргінальність українського соціокультурного розвитку. Однак на відміну від своїх попередників, які зосереджувалися на геополітичних і психологічних чинниках згаданої некласичності, він головну увагу приділяє проблемі її впливу на політичну культуру українства. У політиці вона проявилася в існуванні різних інтересів, прагнень, ідеологій у структурі влади, в основі яких згадана орієнтація на політичну традицію своїх сусідів (Варшави чи Москви), що донині збереглася у вигляді субкультур, особливо стійкої російської. Перебування українців у складі різних іноземних держав виробило в українця поведінковий стереотип, що полягає в активізації протидії політичному, духовному і фізичному насильству. Більше того, навіть національна ідея українців полягає не стільки у творенні власної держави, скільки в домінуванні імпульсу звільнення – руйнації: «незалежність від», а не «незалежність для». Цей потяг до національної свободи, за його спостереженнями, поєднується з боротьбою за соціальне визволення, що полягає в українському феномені «подвійної

незалежності», який і обумовив внутрішній драматизм української історії, коли у вирішальний момент звільнення від іноземної залежності суспільство розколюється на два протилежні угруповання. Боротьба між якими позбавляла українське суспільство такої потрібної консолідації у справі національного державотворення [19].

У свою чергу, історики переймаються питанням ролі і впливу історичної пам'яті на процеси колективної й індивідуальної ідентичності. Окрім польського «сліду», у формуванні національної ідентичності українства є численні спроби прослідкувати і російський чинник, оскільки значна частина земель з українським населенням від XVII ст. входила до складу Російської імперії. Російська державницька ідеологія єдиної спільної історичної спадщини, успадкована радянською владою, мала на меті денационалізацію українців, залишила свій слід на ментальній карті сучасної України [20]. Проблеми самоідентичності населення України чітко накладаються на окреслені регіони: Захід через історичні причини виступає більш етнічно сконсолідованим, Схід і Південь відчуває на собі впливи «малоросійської» і «радянської» ідентичності, Центр займає проміжну позицію, схиляючись до російсько-української історичної спадщини. Ідентифікація українцями своєї батьківщини – на Заході 84 % респондентів назвали Україну, в Центральній – 64 %. На Сході – 35 %, решта опитуваних в усіх регіонах віддали перевагу регіональній приналежності або ідентифікували себе з СРСР [21].

Тому деякі автори бачать більше шансів інтегрувати сучасний мультикультурний соціум України з його подвійними соціальними і національними ідентичностями, складною палітрою національних меншин в єдину громадянську спільноту, керуючись концептом Східної Європи як специфічного регіону європейської цивілізації. Місце і роль України у геополітичному інтер'єрі Європи, в якому вона постає не в якості буферного плацдарму між Сходом і Заходом, а є повноправним політичним об'єктом – творцем відповідного цивілізаційного мікроклімату у центральньо-східному регіоні європейського континенту, – тема наукової розвідки Р.Г. Симоненка [22]. У ній він зазначає, що український фактор європейської геополітики у минулому не береться до уваги сучасними політиками, а коли все таки відзначається інтенсивна роль українських земель у міжнародному житті Середньовіччя, то справа здебільшого зводиться до з'ясування їх ніби постійного хитання між Сходом і Заходом. Вважаємо слушними зауваження автора, що це є правомірним і до країн, розташованих на межі або поблизу «цивілізаційних розламів»: Польщі, Іспанії, Балканських країн. Однак, наголошує дослідник, цим країнам не характерний «нав'язливий пошук власного місця «між кимось і кимось» і байдужість до власного внеску у світову культуру і історію». Він констатує відсутність в

українській історіографії предметного аналізу дії геополітичного фактору у вітчизняній історії. Зокрема, недооцінюються мотиви, що спрямовували українську еліту в бік то Заходу (легенда Люблінська), то Сходу (легенда Переяславська). Замість трактування України, яка прагнула кудись прихилитися, науковці повинні зосередитися на вивченні її власних історичних інтересів: державних, геополітичних, цивілізаційних, економічних, соціальних [23].

Аналогічні підходи зустрічаємо у статті В.П. Скоблика, який обґрунтовує регіональну специфічність Східної Європи як соціокультурного феномену, якому притаманна відкритість до різних соціокультурних впливів. Автор посилається на дослідження відомого англійського історика А. Тойнбі з його трактуванням українців як відгалуження православної цивілізації, яка зазнала впливу Заходу, і як соціокультурний тип є поєднанням православної традиції і західної політичної культури. Феномен, який є перспективним у справі інтеграції до європейської спільноти, яка нині трансформується у космополітичний проект. Тому Європа потребує України в якості міжцивілізаційного посередника, що, у свою чергу, гарантуватиме повернення останній колишньої провідної ролі у східнослов'янському світі [24].

Роздуми про місце України на пограниччі латинського Заходу та візантійського Сходу – тема статті відомого історика Українського науково-дослідного інституту Гарвардського університету І. Шевченка. Він оминає найновіші теорії конструювання Європи, однак полемізує з Л. Вульфом, зазначаючи, що поділ Європи на Схід і Захід не є витвором епохи Просвітництва, а має більш давню традицію. Зокрема, вже у VII ст. Константинополь вважали столицею Сходу, тоді як Рим – столицею Заходу. Говорячи про Україну поміж Сходом і Заходом, він вказує на парадокс – Константинополь не лежить на Сході, а на півдні, а точніше – на південному заході від Києва. То у випадку Візантії варто говорити про вплив на Україну не так Сходу, як імперії, що була ланкою середземноморської цивілізації. На його думку, із Заходом в українській ретроспективі справа простіша – західні впливи йшли переважно через Польщу і тривали з початку XIV і до 1793 року. Якщо враховувати впливи польських еліт на землях західної України, а також на правому березі Дніпра, то можна констатувати тривалість цього процесу до 1917 року, а то й до 1939-го.

Однак, як зазначає І. Шевченко, попри західні впливи на культуру України, остання, як і сама Річ Посполита, в свідомості Заходу досить рано стала Сходом (ще перед поділами Польщі). І сталося це не тому, що більшість українців визнавали східну віру, а тому, що, починаючи з середини XVII ст. західні спостерігачі сприймали Річ Посполиту як частину Сходу, відзначаючи східні елементи одягу у шляхти і козаків [25].

І. Шевченко наголошує на важливості розмежування концепцій «Східна Європа» та

«Росія», де остання виступає синонімом східноєвропейського «іншого», або такого собі Сходу Східної Європи. Цікаве спостереження автора – перші впливи візантійського «Сходу» прийшли в Україну з півдня, з візантійських Балкан. Друга хвиля – з Російської імперії. На його переконання, Україна відіграла роль передавача візантійських культурних впливів до Москви аж до останньої чверті XVII ст. Говорячи про період Московського панування над Україною, автор звертає увагу, що найдовшим воно було над Лівобережною частиною – 355 років, над Центральною (на захід від Дніпра) – 215 років, на Галичині – 50 років. Дискусія про європейські витоки українства у другій половині XIX ст. зосереджувалася на порівнянні України з Російською імперією (західники і слов'янофіли). Визначена у полеміці XIX ст. складова східних і західних компонентів української культури, на його думку, не змінилася і донині, хоча їх пропорції дещо і змінилися на користь Сходу, особливо у мовному секторі [26].

Своє бачення місця України на ментальній карті Європи пропонує О. Бетлій у дискусійній статті «Перевинайдення Східної Європи» [27]. Знову таки посилаючись на Л. Вульфа, який пов'язував Україну саме з цим європейським регіоном, авторка ставить ряд провокаційних запитань: «чи це є вердикт для України, чи тільки стверджує факт регіональної належності території, назва якої є регіоном сама у собі? Чому ж тоді Україна не хоче, щоб її зображували як східну частину континенту?» [28]. Свідченням того, що це так, на думку авторки, є брак належного обговорення української східноєвропейської перспективи на інтелектуальному та політичних рівнях. І авторка її започатковує: «То що ж не так із Східною Європою? Якщо Україна не хоче бути Східною, то «якою Європою» вона хоче бути?» [29]. На її переконання, концепція Східної Європи не може бути панацеєю від усіх бід, однак її реалізація в Україні допоможе уникнути подальшого поділу українських теренів на різні частини і створити політичну культуру, спільну для всіх мовних і етнічних спільнот. Це буде культура більшості, яка в Україні не є ідентичною національній культурі. Якщо ця справа матиме успіх, Україна уникне долі розпаду на субкультури, які відгороджені одна від одної. Усі громадяни, незалежно від походження, будуть залучені до цього процесу, а не вилучені із нього.

Концепція Східної Європи може стати об'єднальною для всієї країни, а також дасть можливість злокалізувати Україну на європейській мапі, а відтак стати метафорою політичного і духовного повернення в Україну. «Вона може стати інструментом, наголошує авторка, – за допомогою якого населення України, втиснуте між ЄС та Росією, відокремиться від російсько-радянського/австро-угорського спадку й інтегрується в українську перцепцію, що означає бути мультикультурним» [30]. Бути землею обігваною

для всіх, хто тікає з передбачуваного світу, вислизаючи із Заходу і зі Сходу». Таким чином, Україна має реальну перспективу стати представником регіональної європейської культури і поліпшити імідж Східної Європи як цивілізованого, демократичного мультикультурного суспільства, яке нині є дуже модним з огляду на тенденції глобалізації світового розвитку [31].

Останнє імпонує частині політиків, які відмовляються сліпо копіювати Захід, а орієнтуються на власні чинники соціокультурного розвитку. Адже головний мотив розвитку людства – перехід від ідеї панування до світоглядного синтезування планетарного життя з усім його різноманіттям релігій, що є запорукою об'єднання світової спільноти зі збереженням національної ідентичності задля розв'язання глобальних конфліктів. І тут ментальність українського народу, що протягом своєї історії розвинув специфічну світоглядну толерантність, отримує унікальний шанс стати мораллю постіндустріального світу. Та сама риса, що раніше уповільнювала вrostання української культури у світовий контекст через гальмування появи державного життя, тепер обертається на нашу унікальність, що забезпечить перспективу входження України в коло індустріально розвинених країн. Якщо Заходу у процесі переходу до глобального світу потрібно пережити злам своєї класичної форми соціокультурного розвитку, то на Україну чекає прискорений рух від неklasичного суспільства, що вже є симбіозом двох світових цивілізацій, до розуміння світу як цілісності. Однак Україна має врахувати свій історичний досвід і, перш за все, ту обставину, що українська ідея працює не тільки в національному, а й у соціальному вимірах, і тому задля збереження державної незалежності є доволі актуальною консолідація багатонаціонального суспільства навколо ідеї соціальних стандартів і гарантій громадянських свобод. Тому є потреба у перенесенні української ментальності із заклику «незалежності від» на гасло «незалежності для» [32].

Як тут не звернутися до української дилеми: «Про яку Україну йдеться? І яку перспективу приймемо?» [33]. За спостереженнями І. Шевченка, для більшості російської еліти і частини західної Україна була і поки що залишається колишньою провінцією Російської імперії. У свідомості еліти Польщі наша країна існувала здавна і є непокірною частиною Речі Посполитої, цілком відмінною від Росії. Так само меншість еліти української є переконаними прибічниками євроінтеграційного курсу, як і населення сучасного Півдня України, Східних регіонів (тільки 27 % із них у 2006 році схвалили європейський і євроатлантичний вибір). На його думку, спадщину Візантії у вигляді чи православ'я, чи греко-католицизму і довготривалих наслідків домінування російської культури в Україні неможливо швидко усунути [34].

То про яку Україну йде мова? Яку перспективу оберемо? Україна – відстала європейська провінція чи провісниця міжцивілізаційного діалогу на шляху становлення планетарного світогляду? Оскільки, як відомо, «у своїй вітчизні немає пророка», то звернемося до чужого. Зокрема, відомий італійський професор-славист, президент Італійської асоціації українських студій Сандро Грачотті виступає проти тези культурної зверхності Західної Європи і культурної відсталості Східної Європи, зокрема України. Досліджуючи культуру України періоду середньовіччя і початку Нового часу («Українська культура XVII ст. і Європа» (1996), «Україна між двома Слав'ями та двома Європами», «Спадок Ренесансу в українському Бароко» (1993)), розробив концепцію унікального українського «пан'європейського синтезу». С. Грачотті наголошує на посередницькій ролі України в діалозі між Заходом і Сходом. На його думку, Україна – унікальна країна, оскільки не є «суто Заходом, Північчю, Півднем чи Сходом. Вона є всім разом. Таким собі живим прикладом культурного співжиття та співіснування, який може слугувати моделлю для всієї Європи. У свою чергу, Європа в такому сенсі може слугувати моделлю для всього світу. Ми маємо долати в нашому світосприйнятті межі власних культур і не втратити глибокого знання культури у широкому сенсі слова» [35]. Він висловлює жаль, що політики не дослухаються до ідей інтелектуалів щодо великої багатокультурної і толерантної Європи, але згодом мають почути. Тому радить мешканцям Східної Європи, включно з українцями, бути консервативними в позитивному сенсі: зберігати свої традиції, здобутки і не бути провінціалами, а усвідомлювати власну цінність. Наостанок він зауважує: «Або ми Європу зробимо усі разом у своєму розмаїтті, або Європи не буде. Західна і Центральна Європа має потребу у Східній, але лише за умови, що

остання буде здоровою і самодостатньою». Як тут не згадати тезу відомого українського дослідника Івана Лисяка-Рудницького: «Україна між Сходом і Заходом»!

Таким чином, вітчизняна наука засвідчує актуальність теми переоцінки історичного минулого у контексті пошуку Україною власної європейської ідентичності, яка трактується як закономірно обумовлене і відображає низку чинників соціального, культурного, історичного самовизначення нашої держави. Заслугує на увагу концепція Центрально-Східної Європи, яка апелює до європейської спадщини українського соціокультурного досвіду, набутого у часи литовсько-польської та австро-угорської доби. Вона враховує наявний український історичний досвід життя в європейській системі координат таких регіонів, як Галичина і Правобережна Україна, а тому може кваліфікуватися як «концепція повернення до Європи». Однак вона не є універсальною, оскільки залишає поза європейським контекстом не тільки більшість українських земель – Схід і Південь, але й містить загрозу поглиблення окремішності політичної культури регіонів України, що становить небезпеку державній цілісності України.

Більш перспективною у справі внутрішньої реорганізації та ідентифікації українства є концепція Східної Європи, в якій Україна представлена як східний регіон європейської цивілізації – посередник у міжцивілізаційному спілкуванні Заходу і Сходу в процесі творення планетарного суспільства. Ця концепція апелює до ідеї України як спільного дому для всіх національностей з європейською традицією толерантності й порозуміння і тим слугуватиме консолідації мультикультурного українського суспільства навколо ідеї спільної громадянської політичної культури, що стане запорукою державного суверенітету України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпорлюк Р. Євразійський дім. Проблеми ідентичності в Росії та Східній Європі // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 69-78; «Круглий стіл»: «Україна в геополітичному інтер'єрі кінця ХХ ст.» // Політична думка – 1994. – № 2. – С. 3-12; «Круглий стіл»: «Україна на посткомуністична: у пошуках «третього шляху» // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 3-7; Простір свободи. Україна шпальтах паризької «Культури». – К., 2006. – С. 25-35; Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні ісеї // Критика. – 2004; Грицак Я. І ми в Європі? // Критика. – 2003. – № 4. – С. 5-8.
2. Капелер А. Європа на схід від Європи // Критика. – 2003. – № 4. – С. 9-11; Кизима В. Своя доля і свій шлях широкий // Віче. – 1993. – № 1. – С. 7-22; Кравченко І. Культура як національна мета // Віче. – 1995. – № 2. – С. 131-141.
3. Ільїн В. «Пересічна свідомість»: Рудимент чи національна доля? // Мандрівець. – 2006. – № 6. – С. 4; Фют А. Повернення до Центральної Європи? // Критика. – 2008. – № 6. – С. 22-26.
4. Андрухович Ю. Усього тільки привід. Але він усе ще ходить. // Міжнародна конференція пам'яті Є. Гедройці «Європа – минуле і майбутнє. Візії і ревізії», 24-26 листопада 2006 року, м. Київ. – К.: Критика, 2007. – С. 15-17.
5. Головка В.В. Ідентичність як метафора: шлях від психології до історіографії // Укр. іст. журн. – 2002. – № 2. – С. 23-34; Національна ідея в духовній культурі України ХІХ-ХХ ст. // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 11-12. – С. 238-247; Світова та європейська інтеграція. – Миколаїв, 2008; Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2008» Стратегії України в геополітичному просторі». – Миколаїв, 2008.
6. Польські студії. 1-й конкурс ім. Єжи Гедройці // Дух і Літера. – № 20. Спеціальний випуск. – 2008. – С. 8-229.
7. Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії у ХХ ст. та проблеми кризи сучасної історичної науки. // Укр. істор. журн. – 1998. – № 5. – С. 35-40; Потульніцький В.А. Українська та світова історична наука:

- рефлексії на межі століть // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 6-8; Блок М. Феодальне суспільство. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2002. – С. 104-108.
8. Єдлицький С. Національні периферії європейської цивілізації // Критика. – 2004. – № 9. – С. 6-7.
 9. Шевченко Н.В. «Ягеллонська спадщина» у світлі сучасних історичних студій // Історичний архів. Наукові студії. – Випуск 1. – Миколаїв, 2008. – С. 29-39.
 10. Вульф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. – К., 2009. – С. 9-20, 22.
 11. Наливайко Д.С. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К.: Основи, 1998. – С. 5-8, 517-523.
 12. Тер Ф. Україна на ментальній карті Європи // Критика. – 2005. – № 9. – С. 5-10.
 13. Шевченко Н.В. Сучасний проект історії Центрально-Східної Європи в історіографії: результати та проблеми // Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Історичні науки. – Т. 100, Вип. 87. – Миколаїв, 2008. – С. 123-129.
 14. Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX ст. // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 11-12. – С. 238-247; Українська душа. – К., 1992.
 15. Шпорлюк Р. Євразійський дім. Проблеми ідентичності в Росії та Східній Європі // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 69-78; «Круглий стіл»: «Україна в геополітичному інтер'єрі кінця XX ст.» // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 3-9; «Круглий стіл»: «Україна посткомуністична: у пошуках «третього шляху» // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 3-7.
 16. Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. – Київ – Луцьк, 1994. – Ч. 1-2; Канигін Ю. Душа і менталітет // Вісник НАНУ. – 1994. – № 5. – С. 5-9; Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К., 1992. – С. 4-8; Шевченко Н.В., Черних І.Д. Менталітет як категорія наукового пізнання духовного світу людини та нації (огляд вітчизняних досліджень) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали шостих всеукраїнських читань. – Київ – Черкаси, 1997. – С. 195-209; Шевченко Н.В. Український менталітет у світлі новітніх студій // Наш радавонд. Матеріали міжнародної наук. канферэнцыі «Гістарычная памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII-XX ст.». – Гродна, 1996. – Кн. 7. – С. 114-118.
 17. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. – 1995. – № 1. – С. 26-29; Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для?» Маргінальна сутність ментальності України // Віче. – 1993. – № 9. – С. 141-152; Кизима В. Своя доля і свій шлях широкий // Віче. – 1993. – № 1. – С. 7-22.
 18. Рудакевич О. Згад. стаття. – С. 29-30.
 19. Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для?». – С. 150-151.
 20. Павленко Ю.В. Передісторія русів у світовому контексті. – К.: Либідь, 1991; Юрій М.Ф. Етногенез українського народу. – К.: Кондор, 2008; Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України. – К.: Кондор, 2003; Сергій Плохій. Козакознавство без кордонів: нотатки про користь порівняльного аналізу // Український гуманітарний огляд – Вип. 10. – К.: Критика, 2004. – С. 63-85; В. Кравченко. Україна, імперія, Росія. Огляд сучасної української історіографії // Український гуманітарний огляд – Вип. 10. – К.: Критика, 2004. – С. 115-155; Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою (1654-1665). – К., 2001; Когут З. Коріння ідентичності. – К.: Критика, 2004; Струкевич О.К. Політико-культурні орієнтації еліти України – Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К.: Інститут історії України. – 2002; Його ж: «Українська «нація до націоналізму»: пошуки критеріїв ідентичності в Україні-Гетьманщині у XVIII ст.». – К., 1999.
 21. Зашкільняк Л. Україна між Польщею й Росією: історіографія і суспільна свідомість // Україна – Польща. 36. наук. праць. – К., 2001. – С. 12; Зашкільняк Л. Канонічна історія стереотипного сусіда // Критика. – 2006, березень. – С. 11-14.
 22. Симоненко Р.Г. Про геополітичний фактор в історії України // Укр. іст. журн. – 2001. – № 3. – С. 108-109.
 23. Там само. С. 110-112.
 24. Скоблик В.П. Історія України-Русі XI-XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості тойбіанської інтерпретації) // Укр. істор. журн. – 1998. – № 5. – С. 16-30.
 25. Шевченко І. Україна на захід від Сходу. // Критика. – 2009. – № 1-2. – С. 22-24.
 26. Там само. С. 23, 24-25.
 27. Бетлій О. Перевинайдення Східної Європи. // Критика. – 2007. – № 7-8. – С. 5-9.
 28. Там само. С. 10-11.
 29. Там само. С. 12.
 30. Там само. С. 13.
 31. Там само. С. 14.
 32. Хамітов Н. Українська ментальність: постімперське та постіндустріальне буття // Розбудова держави. – 1995. – № 1. – С. 31- 35.
 33. Шевченко І. Україна на захід від Сходу. – С. 24.
 34. Там само. С. 25.
 35. Безп'ятчук Ж. Сила плюралізму // Український тиждень. – 2009. – 15 жовтня. – С. 5.

Рецензенти: д.і.н., проф. А.І. Колісниченко;
д.і.н., проф. С.В. Пронь.

© Н.В. Шевченко, 2009

Надійшла до редколегії 19.11.2009 р.